

КОДЕКС ФЕОДОСІЯ - НОРМАТИВНЕ ПІДГРУНТЯ ДЛЯ ПОДАЛЬШОГО РОЗВИТКУ ВІЗАНТІЙСЬКОГО ПРАВА

Стаття посвячена дослідванню феномена візантійського права, представленного такою його важливішою частиною, як Кодекс Феодосія. Так, показується і визначається його вплив і значення на подальше розвиток системи візантійського права.

Article is devoted to research of a phenomenon of the Byzantine right presented by its such major part, as the Code of Theodosia. So, in article its influence and value on the further development of system of the Byzantine right is shown and defined.

Феномен візантійського права хвилював багатьох вчених, мислителів та політичних діячів протягом багатьох століть. Віками, Візантійська імперія слугувала прикладом та взірцем розвитку інститутів права та державності для України, Росії, країн Європи та Близького Сходу. Саме поняття державності, права та його найважливіших інститутів були покладені в основу правового розвитку багатьох країн не тільки середньовічного, але й сучасного світу. В українській державності та праві знайшли своє втілення багато політико-правових інститутів суспільства ромейів, що надає виключної актуальності даному науковому дослідженню візантійського права, як в загальному, так і такої його важливої частини як Кодексу Феодосія, який був основним нормативним підґрунтям для його наступного розвитку.

Різні важливі аспекти даної проблематики, так чи інакше, у різні часи, в своїх працях висвітлювали такі відомі вітчизняні науковці як Д. І. Азаревич, А. В. Коптев, Г. Є. Лебедева, Є. Е. Ліпшиць, І. А. Покровський, Є. О. Харитонов та ін.

Візантійська правова система, яка почала формуватися на ранніх етапах розвитку цієї держави була досить своєрідною. Вона виросла безпосередньо із римського права, але відчула на собі вплив специфічних перехідних до феодалізму відносин у суспільстві, що відрізнялися великою соціальною та етнічною строкатістю. З плином часу і під впливом суто місцевих умов, в особливості різноманітних правових звичаїв, римські правові інститути поступово еволюціонували. Але принципові основи римського права і правової культури не були підірвані і піддані корінним змінам, чому в неалому сприяло довготривале збереження у Візантії рабовласницького укладу [3, 517].

Створений у першій половині V ст. за вказівкою імператора Феодосія II, Кодекс Феодосія став першою відомою офіційною кодифікацією законів. В кодексі вперше була зроблена спроба систематизувати тільки діюче право і під цим кутом зору відібрати необхідні закони. Обов'язковий у Східно-Римській імперії кодекс при імператорові Валентиніані III набув поширення і на Заході, ставши там першим узагальнюючим джерелом римської правової традиції в умовах очевидної варваризації культури. [4, 252].

Видання Кодексу Феодосія мало неабияке значення для подальшого розвитку візантійського права, яке тільки лише набирало обертів у новій державі.

Так, у Візантії в IV – VI ст. ст. спостерігається високий рівень розвитку правової думки, виникають самостійні юридичні школи (найбільш відомі – в Бейруті і Константинополі). Юристи цих шкіл поєднували викладацьку роботу з участю в імператорських кодифікаційних роботах, особливо прославились Домнин, Скіліацій, Кирилл, Патрикій.

Візантійські юристи були не просто лише провідниками античних правових і культурних традицій. Вони адаптували римське право, пристосовуючи його до нових потреб суспільства, вносячи при цьому зміни і вставки (інтерполяції) в класичні тексти римських юристів. Таким чином, готувалось підґрунтя для проведення великомасштабних кодифікаційних робіт. Не випадково саме у Візантії в середині VI ст. під керівництвом видатного юриста Трибоніана була здійснена всеосяжна систематизація римського права, яка подалі отримала назву звід законів Юстиніана. Ця кодифікація аж до XI ст. не тільки залишалась найважливішим джерелом діючого права у Візантії, але й була тим фундаментом, на якому остаточно сформувалася її правова система.

Це був наступний глобальний етап у розвитку римсько-візантійського права після кодифікації Феодосія. Але, перш ніж приступити до розгляду безпосередньо Юстиніановської систематизації права, необхідно вказати на ті кодифіковані видання, збірки імператорських конституцій, які були видані після Кодексу Феодосія.

По-перше, це новели Феодосія (або ж "нові конституції"). Вони являють собою своєрідне доповнення до кодексу Феодосія і складаються з конституцій, виданих Феодосієм після прийняття кодексу конституцій Імператора Валентина II та Майоріана [5, 20]. Тут слід згадати, що існує точка зору, що після кодексу Феодосія, незважаючи на безперервну законотворчу діяльність, нових збірок конституцій не видавалось [5, 21]. Але дані останніх років свідчать про існування такої збірки.

По-друге, це так звані "Конституції Зирмонда" – збірка, яка складається з 16 конституцій релігійного правового змісту, створена вірогідно у V ст. Віднайдена вона була у 1631 р. Якобом Зирмондом [6, 60].

Але, тим не менш, самою значною збіркою законів у Візантії став Звід Юстиніана, фундаментальне значення якого зберігалося протягом всієї історії візантійської держави.

У період правління імператора Юстиніана (527 – 565 рр.) там були зроблені важливі політичні і правові реформи, здійснені багато в чому завдяки особистій ініціативі самого імператора. Одним з найбільш послідовних прагнень Юстиніана було бажання відродити правила давньої римської юридичної культури, повернути юстицію до канонів класичного права. Особливий блиск такому юридичному архаїзму повинна була надати нова юридична культура, носіями якої були найвідоміші юридичні школи в Константинополі, Афінах, Бейруті. Найголовнішим шляхом, яким можна було б досягти таких цілей, за ідеєю Юстиніана, повинна була стати всеохоплююча систематизація джерел старого і нового права, причому цій систематизації спочатку передбачалося надати значення єдино дозволеного на майбутнє зводу права, щоб усунути різночитання, суперечності і об'єктивні тлумачення, що не узгоджуються з самим духом централізованої імператорської юстиції.

У лютому 528 р. для цих цілей була заснована державна комісія з 10 адміністраторів і юристів – "людей науки, досвіду, невтомної і похвальної старанності до громадської справи". Офіційно очолив комісію правитель палацу Іоанн. Однак, як зазначалося, справжнім керівником робіт став юрист і колишній квестор, префект преторія Трибоніан, відомий як своїми юридичними знаннями, так і літературною діяльністю.

Виданою в цьому ж році конституцією Юстиніана було визначене завдання кодифікаційної комісії. Вона мала переглянути Кодекс Феодосія, виключивши з нього те, що застаріло, натомість, включивши імператорські конституції більш пізнього періоду, зокрема, конституції самого Юстиніана [4, 259].

Кодифікаційна комісія, яку очолював Трибоніан, працювала швидко, закінчивши підготовку Кодексу вже на початку квітня 529 р., тобто витративши на підготовку, обробку і переробку матеріалу трохи більше року. Високі темпи роботи комісії можна пояснити тим, що кодифікація за своїм характером була вторинною, підсумковою. Тут не йшлося про створення якоїсь цілісної концепції нового законодавчого акту, про розробку нових норм, взаємопов'язаних та узгоджених між

собою, а малася на увазі інша мета: обробити, удосконалити і узгодити норми, що вже існують, виявивши принагідно прогалини у правовому регулюванні, котрі мали бути оперативно ліквідовані конституціями самого Юстиніана I. Завдання, поставлене перед комісією полегшувалося й тим, що вона не мала необхідності відшукувати та

збирати окремі конституції імператорів, видані у різний час. Від цього її увільняла наявність Кодексу Феодосія, котрий був основним, базовим вихідним матеріалом, а також можливість використання матеріалів двох неофіційних збірок імператорських конституцій – згадуваних вище кодексів Гермогеніана та Григорія [1, 324].

В наступному, протягом 530 – 534 рр. кодифікаційною комісією були створені ще дві частини Зводу законів Юстиніана – Дигести та Інституції.

Таким чином, у завершеному вигляді Звід Юстиніана склали три різні за обсягом, за принципами складання та, частково, за характером розглянутих в них питань частини: Інституції, Дигести і Кодекс.

Також, слід зазначити, важливою обставиною, що вплинула на досягнення Комісією поставленого завдання у стислі строки, на нашу думку, була вдала організація робіт Трибоніаном (створення трьох підкомісій з окремим завданням для кожної), а також можливість використання Комісією матеріалів, створених раніше. Адже кожен акт, створений у процесі систематизації, мав свій "прототип": для Кодексу, як зазначалося вище, – це був Кодекс Феодосія та збірки Гермогеніана та Григорія; для Інституцій – Інституції Гая та інших авторів; для Дигест – можливо, праці Алфена Вара, Цельза – сина, Модестіна Геренія [7, 5].

Слід також торкнутися питання про "паралелізм" створення трьох великих збірок: Кодексу, Дигест, Інституцій, які стосувалися правового регулювання майже одного кола відносин, на що звертають увагу практично усі історики права, котрі торкалися цієї проблематики [3, 29].

Щодо цього у історико-правовій літературі висловлені різні точки зору.

Наприклад, І. С. Перетерський висловив точку зору, згідно якій комісії, створені Юстиніаном, просто виявилися неспроможними скласти єдиний кодекс римського права, як це було задумано і не вдалося свого часу зробити у Кодексі Феодосія II. Натомість комісіями під головуванням Трибоніана були створені два законодавчих акти, що виявилися досить різнорідними. З цього приводу він писав, "кодифікація Юстиніана не відтворила спроб Феодосія II скласти єдиний звід римського права та висловлювань правників і конституцій, бо

ці два джерела права були вже надто різнорідні, і, звичайно, важко було б охопити єдиною системою догмат про Трійцю та щонайтонші правила про сервітути" [5, 45].

Проте, іншими авторами зазначалося непереконливість такої позиції і зверталось увагу на те, що Юстиніан, обираючи між римським правом та можливістю оперативної нормотворчості, свідомо обрав два паралельні шляхи, які могли привести до однієї мети: римсько-правовий та Візантійський, в результаті чого було створено три самостійні законодавчі акти, кожний із яких мав не тільки особливі джерела, але і своє особливе призначення: популярне викладення основних положень приватного права (Інституції), зібрання досягнень римсько-правової думки (Дигести), збірник кодифікованих законодавчих актів, призначений для "щоденного юридичного вживання" – Кодекс [4, 254].

Друга з наведених позицій здається більш виправданою, оскільки підтверджується даними джерел, зокрема, концепцією систематизації, відображеній у конституціях Юстиніана.

Проте, для більш аргументованої відповіді на це питання доцільно звернутися до загальної характеристики структури та змісту юридичних актів (документів), створених у процесі систематизації Юстиніана.

Інституції (Institutiones) представляли систематизований виклад загальних правових принципів, як вони розумілися в римській юридичній традиції, і основоположних інститутів головним чином приватного права. Формально вони повинні були служити офіційним керівництвом (institutio – навчаю) для першопочаткового вивчення права. Але в силу того значення, яке надав Юстиніан проведеної кодифікації, узагальнені догматичні визначення набрали чинності закону.

Основними джерелами при складанні Інституцій стали одноіменний твір класичного юриста Гая, що відрізнявся спрощеним, навіть побутовим викладом (іноді його так і називали "Повсякденні речі"), а також твори юристів Флорентина, Марсіана, Павла і Ульпіана. За традицією, укладачі розділили Інституції на 4 книги: 1) загальне вчення про право і про суб'єктів прав – осіб, 2 – 3) спільні інститути речового та зобов'язального права, 4) вчення про позови та принципи судового правозастосування. З цього часу така схема систематизації права почала називатись інституційною.

На загальне вчення про право і засади правозастосування великий вплив здійснили ідеї правової справедливості і природного права, властиві елліністичній стоїчній філософії, а також християнської свободи та індивідуалізму: "Юстиція є постійна і незмінна воля [для

того, щоб] кожному віддати своє право". Відповідно до цього визначалися і загальні завдання юриспруденції і науки – це "знання речей божественних, так само і людських, пізнання справедливого, так само як і несправедливого".

Дигести, або Пандекти (*Digesta, Pandectae*), були найбільш об'ємною частиною Зводу. Вони представляли систематичну компіляцію цитат – у скороченні або навіть у викладі – з робіт класичних римських юристів. Всього в Дигестах налічується 9142 фрагмента з майже двох тисяч творів, що належали перу 39 римських правознавців I-V ст. ст. У більшості випадків укладачі привели певні вказівки на назви і навіть на розділи використаних праць. Це зробило Дигести своєрідною юридичною енциклопедією римської юриспруденції, особливо важливою тим, що про більшість юристів, їх праці та погляди відомо тільки за цими уривками. Компіляція ця відображала, тим не менш, пріоритети імператорської юстиції пізніших позовів: найбільшу кількість тексту довелося на витяги з творів Ульпіана (2462 уривка), Павла (2083), Папініана (595), Помпонія, Гая, Модестіна, Юліана (по кілька сотень). Дигести розділялися на 50 книг з різних юридичних тем, всередині книг – на титули і на фрагменти. Фрагменти також розташовувалися не довільно. Спочатку систематизувалися уривки, які коментують юридичні питання, описані в класичному творі юриста Сабіна з цивільного права, потім тлумачення на преторський постійний едикт, у третьому розділі – практичні рекомендації та розбори казусів по творам Папініана. У деяких титулах Дигест був і особливий додаток. Важливою особливістю змісту Дигест стало те, що укладачі нерідко наводили різні точки зору на одне і те ж юридичне питання або на одну і ту ж правову норму стародавнього права, а описувані казуси розбиралися з позиції двох найбільш знаменитих юридичних шкіл класичної юриспруденції – сабініанців і прокулянців. Це зберігало наведені уривки від зайвого догматичного до них ставлення і було особливо важливим для того, щоб право не омертвіло надалі.

Третьою частиною Зводу був Кодекс (*Codex*). Його основою став ранній Кодекс Феодосія I, так само як у попередника, тут систематизувалися тільки діючі імператорські конституції – всього більше 4 тисяч. Кодекс був поділений, як зазначалося, на 12 книг і 765 титулів, тексти конституцій наводилися, як правило, у своєму повному вигляді і з вказівками на час і імператора, коли були видані. На відміну від Дигест, присвячених в головному приватному праву, Кодекс систематизував норми публічного права і церковних справ. У 1-ій книзі були кодифіковані постанови, що стосувалися церковного католицького

права, джерел права і державної служби; в книгах з 2-ої по 8-му – акти імператорів про цивільні права та судочинство; в 9-ій – з кримінального права; в 10 – 12-ій – з державного управління, фінансів і т. п.

Але, тим не менш, між вказаними кодексами були відмінності, що полягали не лише у різних підходах до подачі матеріалу, але й у визначенні логіки та структури самих цих законодавчих актів.

Кодекс Феодосія, як зазначалось, складався з 16 книг. Перша з них була присвячена джерелам права, 2-5 – приватному праву, 6-15 – публічному, 16 – церковному праву. Отже основна частка змісту Кодексу припадала на публічне право (10 книг з 16, до яких треба додати ще одну, – присвячену питанням церковного права). Це дозволяє зробити висновок, що у даному випадку ми маємо справу, насамперед, з кодифікацією не приватного, а публічного права.

Кодекс Юстиніана поділено на 12 книг. Причому, матеріал у них розміщено за іншим концептуальним підходом. Перед усім, впадає у вічі істотне збільшення обсягу матеріалу, який стосується питань приватного права. Йому відведено книги з 2 по 8 (сім з дванадцяти, тобто більше половини загальної кількості) (Для порівняння: у Кодексі Феодосія приватному праву відведено менше 1/3 загального обсягу, у Кодексі Юстиніана – майже 2/3 обсягу). 9 книга присвячена кримінальному праву, 10-12 – адміністративному.

Світоглядний підхід, а точніше його динаміка, знайшли відображення у перенесенні конституцій з питань церковного права з останньої книги у першу. Хоча ця книга називалась дещо ширше "Церковне право та права і обов'язки державних службовців", але її 13 титулів, головним чином регламентували відносини, пов'язані з релігією. Досить вказати хоча б назви перших з них: I – "Про верховну Трійцю та віру католицьку і щоб ніхто не смів публічно змагатись з нею", II – "Про церкви", III – "Про єпископів та кліриків і їхні привілеї", IV – "Про судову владу єпископів", V – "Про єретиків, манихеїв та самаритів" і т. д. До цього слід додати, що у § 8 першого титулу увійшов виклад віри, зроблений самим Юстиніаном та схвалений папою Іоаном. Таким чином, християнство було закладено у основу усього державного життя. Але більш розгорнуто про це буде йтися у наступному підрозділі.

Після офіційного оприлюднення Зводу в трьох частинах законодавство Юстиніана не зупинилося. При ньому було прийнято ще чимало актів, в яких закріплювалися істотні зміни в сфері церковних справ, спадкового права, сімейного права. Після смерті імператора його законодавча спадщина була також зібрана під загальною назвою

Новел (Novellae). Це були вже не офіційні, а приватні зібрання – різні за складом. Найбільш авторитетні відносяться до 556 р. (воно включило 122 Юстиніанові новели-конституції) і до другої половини VI ст. (містять або 134, або 168 конституцій). Крім власне імператорських постанов, до Новел були віднесені едикти начальників провінцій. З часом Новели стали вважатися четвертою частиною Юстиніанового Зводу, хоча ніколи не мали такого офіційного значення.

Тексти Зводу Юстиніана поширювалися як по-латині, так і по-грецьки і довгі століття були основним джерелом для держав, що дотримувалися римської юридичної традиції. Пізніше значення їх впало, офіційні першотексти були втрачені. Заново "відкриття" Звід Юстиніана був вже в XII ст. в Італії, з початком загальноєвропейської рецепції римського права. Тоді всі чотири частини і отримали єдине найменування Зводу цивільних прав (Corpus juris civilis). У XVI ст. у Франції були здійснені перші друковані видання Зводу, з цього часу в цілісному вигляді він увійшов в юридичну практику та юриспруденцію Нового часу. Звід Юстиніана став узагальненням не тільки більш ніж тисячолітньою римської юстиції та практики юриспруденції, але й синтезом всієї римської юридичної культури, включаючи важливі для становлення європейської правової культури загальні положення про право, закон і завдання юстиції.

В післяюстиніанівський період, на наступних етапах розвитку візантійського права, законодавство, що підтримувалося не тільки лише римською правовою традицією і звичаєвим правом, але й власним досвідом візантійських юристів, стає більш гнучким та життєздатним. Саме життєві потреби візантійського суспільства зробили необхідним нові роботи по систематизації законодавства і переробці кодифікації Юстиніана в короткій і зрозумілій формі. Серед них слід назвати Еклогу, Прохірон, Епанагогу, Базиліки та ін.

Таким чином, підсумовуючи вищенаведене, слід відзначити, що значення Кодексу Феодосія для подальшого розвитку візантійського права було надзвичайно великим, оскільки він насправді виступав фундаментальною базою та нормативним підґрунтям для вищевказаних збірок візантійського права протягом всієї його історії.

Література:

1. Иоффе О. С. Юриспруденция Древнего Рима. В кн.: Иоффе О. С. Избранные труды по гражданскому праву: Из истории цивилистической мысли. Гражданское правоотношение. Критика теории хозяйственного права. – М.: "Статут", 2000.
2. Косарев А. И. Римское частное право: Учебник для вузов. – М., 1998.

3. Крашенинникова Н. А. История государства и права зарубежных стран. – М.: Инфра-М, 2004.
4. Омельченко О. А. Всеобщая история государства и права: В 2 т. – М.: Тон-Остожье, 2007. – Т. I.
5. Перетерский И. С. Дигесты Юстиниана: Очерки по истории составления и общая характеристика. – М.: Гос. издат. юрид. лит., 1956.
6. Пухан И., Поленак-Акимовская М. Римское право: Базовый учебник: Пер. с македон. / Под ред. В. А. Томсинова. – М.: Изд-во Зерцало, 1999.
7. Харитоновна Т. Є. Систематизація права у Візантійській імперії у першій пол. VI ст. н. е. (Систематизація Юстиніана): Автореф. дис... канд. юрид. наук. – Одеса, 2003.

Тимошенко В. О., НУ "ОЮА"

ПОЧАТКОВІ ЕТАПИ ФОРМУВАННЯ ПРАВОВИХ ЗАСОБІВ ЗАХИСТУ ПОЛІТИЧНОЇ ВЛАДИ НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ

В статье рассматриваются проблемы первоначального становления правовых форм защиты государственной и политической власти на территории Украины. Исследуются причины, которые породили конкретные правовые дефиниции, использовавшиеся властными кругами в политической борьбе.

In the article problems of the primary becoming of legal forms of state and political power defence on territory of Ukraine are examined. Reasons, which generated concrete legal definitions, used by imperious circles in a political fight, are investigated.

Сучасне кримінальне законодавство України про захист держави, як єдиної політичної цілісності, налічує усього шість статей. Така лаконічність з боку законодавця обумовлена, на наш погляд, тим що ці статті побудовані таким чином, що за бажання під них можна підвести значну кількість виступів проти державної влади. Отже, поміж іншим, це свідчить про багатий історичний досвід застосування подібних дефініцій у політико-правовій практиці.

Мета даної роботи полягає у вивченні ранніх етапів формування засобів захисту політичної влади на теренах сучасної України.

Ранні відомості про політичний устрій Великого Князівства Литовського носять фрагментарний характер, але, все ж таки дають можливість бачити досить чітку картину подій політичного життя